

КУЛТУРНАТА ПАМЕТ НА ИМЕНАТА. ИЗБРАНИ ПРИМЕРИ

Патрик Боровяк
Университет „Адам Мицкевич“, Познан

THE CULTURAL MEMORY OF PROPER NAMES

Patryk Borowiak
University of Adam Mickiewicz in Poznan

Cultural memory is the collective consciousness of the past manifested in a specific cultural space, which is passed on through various forms of communication, such as rituals, paintings, letters, holidays, but also proper names.

The paper describes the way how this process is implemented in the proper names of the urban spaces in Poland and Bulgaria.

Key words: *cultural memory, proper names, Poznan, Plovdiv, Poland, Bulgaria*

Културната памет представлява специфичен сбор от три области на паметта – миметична, предметна и комуникативна. „Идеята за културната памет се отнася към наиндивидуалната човешка памет. Свикнали сме да я разглеждаме като чисто вътрешен феномен на мозъчната функция и като обект на научните изследвания на физиолога, невролога и психиатъра, но и на историка на културата. Въпреки това какво индивидуалната памет придобива и съхранява, определят както индивидуалните способности и желания, така също и външните условия – социални и културни“ (Траба 2008: 13). Ян Асман подчертава, че трансмисията на паметта и запомнянето винаги се извършват в специфични културни условия и едновременно с това създават културата¹. Индивидите изграждат взаимоотношения, които им позволяват

¹ Асман посочва четири „зони на паметта“, към които спадат: миметичната памет, имитираща действията на другите – служи в ежедневните функции; паметта, свързана с естетическите представи и цели, ориентирана към нещата, напомнящи миналото; третата и четвъртата зона на паметта са комуникативната памет и културната памет.

да се идентифицират като група, принадлежаща към една обща култура. Между членовете на групата се установява чувство за културна взаимозависимост, понеже те живеят в едно и също време и на историческо равнище се създава усещането за връзка с предишните поколения, с предците (Траба 2008: 13 – 15).

Културната памет означава съзнателно отношение на дадения колектив към миналото, трайно установено в специфично културно пространство, което се препредава чрез различните форми на комуникация, като ритуали, рисунки, писменост, празници (Траба 2008: 13 – 15), но също така и чрез личните имена. Колкото до комуникативната памет – тя е неподредена и неформална, има почти абстрактен характер – тя е много символична и сакрализирана, нейните създатели вече не са отделни индивиди, а цялата общност като организирани институции, създаващи конструктивната система на колективната самоидентичност. Сакралният, символичният и абстрактният характер на културната памет се дължи на факта, че тя се създава чрез институциите (Траба 2008: 13 – 15). В постмодерното общество те се осъществяват не само посредством традиционните форми, като музеи, училища, църкви, но също така чрез всички видове медийни консорциуми. Така миналото се явява вече не само повторение, но се подчинява също и на социализацията, като по този начин се осъществява специфично осъзнаване на миналото, често отличаващо се от реалността, но служещо на актуалните интереси на общността. За тази цел се извършва съзнателна селекция на механизмите на помнене на миналото и се модифицират формите на нейния запис.

Оформянето на културната памет включва три фази – първата представя чистия факт от миналото, което е предмет на активната памет; втората е развоят на културната идентичност на общността, изграждаща се върху чувството за колективна принадлежност на отделните индивиди, опиращо се на запаметените вече факти; третата фаза представя създаването на традиция чрез институционализирана селекция и чрез интерпретация на имплицитно желаното съдържание на съобщеното. Този процес показва, че фактите губят своя смисъл и че преди всичко става важно това какво и как се помни. Културната памет превръща истинската история в запомнено минало или в мит (Шацка 2006: 94 – 95). „Колективната памет, съществуваща и като записан мит, и като предаване на ценности и модели за поведение, които са от съществено значение за живота на групата, притежаващи същите като нея функции, определя груповата идентичност и легитимира съществуващия социално-политически порядък“ (Шацка 2006: 94).

Културата на помненето е свързана с „паметта, съставляваща общността“. За да се отнася всичко това до миналото, то трябва да бъде осъзнато (Граба 2008: 14).

Традицията е подобна по смисъл на културната памет, защото също като нея се отнася до миналото чрез поддържане на обичаите и ритуалите. Този вид пренос на памет е съществен компонент на всяко общество, чрез който се осъществява и самото сакрализиране на паметта, познанието за това „как, защо, в какъв момент оживява едно явление на позитивния принцип на еманципация и може да се обърне и да придобие форма на затваряне, стимул за изключване, бойно оръжие. Възстановяването на паметта е по принцип желание за справедливост“ (Нора 2001: 43). Културната за разлика от социалната памет се открива в работилницата на културата или в ре-наративите, ситуира се извън времевия хоризонт на живеещите поколения и е памет за изминалото време, но е различна от историческото познание (Вуйчицки [https](https://)).

Последните събития, или близкото минало, са тези аспекти на настоящето, което вече се е превърнало в минало. Те обаче остават отбелязани в имената, актуализиращи това, което неминуемо се превръща в част от миналото. Паметта е социална картина на миналото и като такава няма определен автор (Вуйчицки [https](https://)). Тя е образ на историята, съхранен от обществото, и това, което е важно за общността, се отразява най-вече в имената. Чрез даването на имена на местата и предметите даден колектив акцентира върху това, което за него е важно, това, което той цени, с какво в различни способности се идентифицира, какво преди всичко не иска да забрави. Особен израз на тази самоидентификация с миналото са неофициалните имена, функциониращи изключително в узуса, в дадената общност, която знае историческия контекст на дадените имена и едновременно, като си служи с тях, създава техния социален културен контекст. Пример за такъв оним е *Альоша* – името на паметника на съветския войник, извисяващ се над Пловдив на Хълма на освободителите. Този паметник е поставен за слава на Червената армия през 1957 г. Монументът е дело на Борис Марков, Асен Марагозов, Петър Цветков, Васил Радославов, Александър Занков и Георги Косев, висок е 18 метра (Южвяк 2014)².

² Въз основа на доклада на Войчех Южвяк, изнесен по време на конференцията „Kulturotwórcza rola Armii Radzieckiej w Europie Środkowo-Wschodniej i na Bałkanach“ / „Културнотворческата роля на Съветската армия в Средна и Западна Европа и на Балканите“ (17 май 2014 г.).

Неговият основен корпус е фигурата на съветския войник, изработена от гранит, която може да се види от разстояние няколко километра. Войникът е бил наречен от жителите на града *Альоша*, а името така силно се е вкоренило у пловдивчани, че никой не нарича по друг начин както самия паметник, така често и целия хълм, на който той се намира. Величественият *Альоша* с карабина в ръцете като един митичен герой „охранява“ града. По римско време на хълма се е намирала статуята на Херкулес (Южвяк 2014) – античният герой е бил заменен от съветския „супергерой“, чието име, дадено от жителите на града, се превръща в постоянна част на пловдивската идентичност. Струва си да се отбележи, че *Альоша* е име „свойско“, име, което може да принадлежи на един колега или на добър съсед. Свидетелства за приемане на близкото минало, за неговото „усвояване“. Излизането от минало като това издава какви те действително са били и това е нещо друго от общуването със случайни такива, тъй като са били запомнени (Южвяк 2014).

Традиционният подход към миналото се основава на историческите извори и факти и на това как събитията са се стекли в обективната реалност. Смяната на парадигмата се открива в начина, по който миналото се помни, или с други думи казано – търси се какъв е нейният субективен образ (Шпочински 2006: 33–35). Всичко това може да се намери предимно в името и в споровете около топонимите. Споровете около имената се възобновяват всеки път, дори и при смяната на имената на улиците, смяна, която е продиктувана от политически причини. Пример за такова преименуване сега тече в Познан – спорът около улица „Рузвелт“, която ще стане улица „Лех Качински“, каквато е идеята на съветниците в партия PiS³. Може обаче да си представим, че за познанци улицата и в този случай на смяна ще си остане „Рузвелт“, подобно на рондо „Пшибишевски“, което продължава да функционира в съзнанието на жителите на града, макар че отдавна то вече е рондо „Ян Новак Йежорански“.

В Познан имената, отнасящи се до социалдемократическото наследство, не са желателни. Премахването на свързаните с комунизма имена става почти obsesивно и добива размери на истерия. Сегашното правителство настоятелно се стреми към смяна на имената, съществуващи в градското пространство, тъй като този процес би могъл да разочарова миналото или да въдвори един вид социална амнезия. Промяна на имената претърпяват и улици, между които са *Armia*

³ <http://epoznan.pl/news-news-64948>.

Jest_petycja_w_sprawie_zmiany_nazwy_ul.Roosevelta_na_ul._Lecha_Kaczynskiego [29.10.2016].

*Ludowa, Berling, Szenwald, Ludwik Waryński*⁴. Първите трима са членове на Народната армия, които действително са участвали във Варшавското въстание, а Людвик Варински по съвсем различен път също е бил патрон на независимите социалисти. Желанието за смяна на тези имена показва само колко силно е записана паметта в наименованията. Смяната им обаче невинаги произвежда търсения ефект – за много от старите познанци продължава да съществува улица „Дзержински“ (*ulica Dzierżyńskiego*), а не „28 юни 1956 г.“ (*28 Czerwca 1956 Roku*), тъй като хората се привързват към имената. В някои сфери не престават да са популярни *Walka Młodych* или *Gwardia Ludowa*. Законът, приет от Сейма, забранява „пропагандиране на комунизма или друг тоталитарен режим чрез именуването на сгради, обекти и средства за обществено ползване“⁵. В същото това твърдение става видим потенциалът на имената и съдържашката се в тях сила на паметта – законодателят е признал, че чрез самото име може да се пропагандира една тоталитарна система. От друга страна, би могло да се говори и за навик, защото хората са използвали твърде дълго тези названия и по този начин те са станали популярни. Така например пловдивското училище „Св. Патриарх Евтимий“, което преди време е носело името „Лиляна Димитрова“, и досега в разговорното общуване е наричано „Лиляната“. Членуваната форма за собствените имена не е граматическа норма, но е по модела на: „Хуманитарната“ – за Хуманитарна гимназия „Св. св. Кирил и Методий“; „Руската“ – за Езикова гимназия „Иван Вазов“; „Графа“ – за улица „Граф Игнатиев“ в София, и др. В тези случаи се вижда, че удобството и по-бързата комуникация са много важни елементи на съществуването и използването на „паметта на имената“. Подобни примери има и от практиките в Познан – известният лицей, който преди войната е носел името лицей „Клаудина Потоцка“, а по време на социализма – лицей „Мария Кошуцка“, разговорно винаги е бил наричан „Клаудина“ или „Клаудинка“, а вече след 1989 г. съвсем официално е върнато първоначалното му име „Клаудина Потоцка“.

В оформянето на новото посткомунистическо управление се забелязва тенденция към забравя, желанието за непомнене, контрастиращи с необходимостта от памет. Желанието за непомнене е ясно отразено в процеса на промяна на имената на улици, площади, кръгови

⁴ <http://poznan.wyborcza.pl/poznan/1,36037,19908420,pis-komunisci-musza-zniknac-w-poznaniu-i-okolicy-sa-ulice.html?disableRedirects=true> [dostęp: 29.10.2016].

⁵ <http://poznan.wyborcza.pl/poznan/1,36037,19908420,pis-komunisci-musza-zniknac-w-poznaniu-i-okolicy-sa-ulice.html?disableRedirects=true> [28.10.2016].

кръстовища, паркове – градската топонимия е придобила нов облик, напълно се скъсва с паметта за история, а неговият израз в значителна степен е свързан с промяната в мисленето след последните демократически промени. Необходимостта от памет не се открива в имената, а по-скоро в научните изследвания на историята, литературата, културата в „периода на грешки и нарушения“. Въпреки забравата на миналото това не стана възможно нито в индивидуален, нито в колективен размер. Независимо от първоначалната идея за даване на имена, свързани с PRL, с течение на времето са възникнали такива локални наименования, като познанските *Proletariat*, пъб *PRL*, *Pijalnia wódki i piwa*, *Czarna wolga* в Сопот или *Seta i galareta* във Варшава, за разлика от тези, които без прекъсване запазват имената на градските обекти – например познанските квартали *Kosmonautów* или *Przyjaźni*, а също така имена на улици от типа на *Прогрес*, които се срещат както в Полша, така и в България. В този тип избягване на именуването се открива фактът, че обществото не е в състояние да изтрие собственото си минало, което изгражда фундамента както на колективната, така и на индивидуалната идентичност. В българските градове продължават да функционират названия на детски градини като *Бъдеще*, *Космонавт*, *Дружба*, *Мир* и други (Боровяк 2010).

Историята и паметта са два различни въпроса. Историята заема мястото на паметта там, където миналото вече не се преживява, където традицията, социалната памет вече са изчезнали. Паметта остава привързана към определена общност, идентичност, тя е частен домейн, историята в това време остава общ домейн (Вуйчицки <https://>). В многообразието от названия например на кафенета, ресторанти, кина, улици, „се губят“ „най-важните“ явления – „историчните“. В същото време названията остават главният домейн на паметта и това принадлежи на хората, докато историята остава в ръцете на учените или властите. Имената, съхранени в паметта, и паметта, съхранена в имената – това е домейнът на създаващите я, на тези, които я потребяват, на свързаните с нея хора. Привързването към имената от подалечното или по-близкото минало в Познан може да се види във „връщането“ на неоновия надпис *Wilda* от бившето кино, който висеше на старото място над небезизвестното дисконто, заело мястото на киното. Закриването на киното стана символ на културния упадък на квартала, а възстановяването на неоновия надпис и припомнянето на името на културната институция посредством фондация Spot се превърна в израз на стремежа да се възстанови характерът на квартала. Първата стъпка към това беше извършена чрез припомнянето на име-

то на киното с поставянето на неоновия надпис. Тя наистина е свързана с PRL, като в този случай паметта не е отражение на изтеклото минало, но пък е неин творчески пример. Същото се отнася и за връщането на името *Baltyk*, което в този случай не се отнася до кино, а до офис сграда, построена на мястото, което познанчани продължават да наричат по този начин. Названието тук е така силно свързано с градското пространство, че създава идеята за мястото⁶, превръща се в творчески пример за миналото, пренасяйки го, благодарение на името, в съвременното пространство, като в същото време оставя белег за това, което е било някога. Пример за това е така също и кварталът, възникващ в старото депо на улица *Gajowa*, който ще се нарича *Zajezdnia*, а в негово лого ще се превърне пантографът.

Своеобразната памет на предметите също така може да бъде свързана с типографията, изписването на буквите, печатарския шрифт, използването на архаичен правопис (например *Граждански клубъ* или *Безистень*, изписани с „ъ“ накрая, или връщането към спомена за името *Wilda* от неоновата реклама, изработена от същия майстор с използване на историческите букви)⁷.

Този тип памет позволява научното изследване на идентичността, менталността и историческото съзнание на помнещия субект – от тази гледна точка паметта трябва да бъде разбрана като предмет на познанието. Разглеждана като инструмент, тя притежава митотворческа мощ. Паметта може да бъде фалшифицирана, обаче и деформациите на свой ред могат да създават нова идентичност.

Домейнът на съвременната култура е фрагментарността, „свива се пространството, в което доминира усещането за линейното време. Променливостта и нетрайността на съвременната материя, временните, мигновените смени на характера на сдруженията, групите и обществата [...], и най-накрая оказионни, предварително приемащи недълготрайността и мигновеността на процеса на сформирването на индивидуалната идентичност стимулират появата на култура, в която слабостта в нейното развитие е знак за изчезването на връзките между поколенията“ (Шпочински 2008: 16).

По този начин се оформя най-важният аспект на паметта, който е усещането за междупоколенческите връзки. На тези места (в този смисъл и припомнянето) е една от формите на опазване на верността към предците и запазване на приемствеността между поколенията.

⁶ Срв. <http://www.roosevelta22.com.pl/pl/>.

⁷ Наименованието *Безистен* определено е свързано със съществуващия в далечното минало на това място базар.

Така че този маниер – да се оставят табелите със старите имена, които могат да се срещнат в България, по целите Балкани, но също така и в Полша (можете да ги купите също на битпазарите, в антикварните магазини), продължава да съществува. Те са специфични места на паметта, като че ли (парадоксално) забравени, но затова и още по-ценни. В Познан (а и в цялата страна) такива специфични места на паметта са тези, които са наречени на името на Йоан Павел II. Тяхната специфика се изразява не толкова в разнообразието (паметници, булеварди, улици, площади), колкото в многочислеността. Тези наименования са в процес на актуализация заради добавянето на светителската степен „свети“. Всяка улица, всеки площад, посветени на Йоан Павел II, се превръщат в места на паметта, събуждат културни, обществени, религиозни, а също така и национални конотации. Историзираните пространства представляват процесът на продължаването, явление, изцяло обратно спрямо постмодерната фантастична деконструкция на нещата и ценностите (Бодриар 1996).

За да се превърне миналото в памет, се изисква артикулация. Тази артикулация много често се осъществява чрез именуването. Именуването понякога се превръща в продължение на миналото и го прави лесно за запомняне. Името е една от формите на възпоменание. В социалния свят по най-различни способности се увековечава това, което се счита за важно. На това служат различните дейности – построяването на музеи, поставянето на паметници, създаването на институти, даването на подходящо име.

Съществуват редица носители на паметта, които изграждат представата за миналото (Кула 2002: 128 – 130). Централни носители на паметта за дадена социална общност са местата на памет, които често израстват до ранга на символи и по този начин влияят на структурата на колективната памет. Местата на памет могат да бъдат конкретни обекти в определено пространство, архитектурни обекти, литературни произведения, важни дати или единични предмети, или в крайна сметка – конкретните топоними (интересна в този аспект е конфронтацията на турските оними с българските, тривиален пример е името Бунарджик, заместващ Хълм на освободителите). Местата на паметта показват ранга, който колективът приписва на специфичните минали събития (Вуйчицки <https://www.vuychicki.com/>). „Места на паметта“ стават елементи на историчната култура, когато са обвързани със специфично съдържание (Шпочински 2008: 13 – 14). Главната функция на паметта обаче е да бъде депозитариум на миналото. Такива депозиториуми са собственост обикновено на определени социални общности по два

начина – като реални материални места на паметта, които са собственост на реалността, и в метафоричен смисъл, когато се превръщат в собствена възможност за разчитане на собственото минало. Метафоричните места на паметта залягат в имената и културните творения.

Приведените горе примери за самобитната „памет на имената“ могат да се крият във всяка ономастична категория, от антропонимите до фирмонимите, обаче трябва да се помни, че паметта често ни се струва наложена отгоре, като често това са политически причини (за което вече беше споменато), но също така и в много случаи причините могат да бъдат икономически.

Съхранената в имената памет с времето може да избледнее или смисълът на тези конотации, имплицирани чрез определено название, да се измени при дадена промяна на името. Много пъти обаче названията представляват единственият носител на памет за местата, за които са предназначени. В зависимост от времето, в което са били дадени, за следващите поколения тяхното значение ще се смени – повече или по-малко интензивно. Както беше казано по-рано, местата на памет са депозиториум на миналото. По същия начин в названията се крият случки, идеологеми, митове и данни както за общността, така и за отделни личности.

Превод от полски: **Мая Иванова**

ЛИТЕРАТУРА

- Бодрияр 1996:** Baudrillard, J. Gra resztkami. // *Postmodernizm a filozofia*, red. S. Czerniak, A. Szahaj. Warszawa: IFiS PAN, 1996, 206 – 208.
- Боровяк 2010:** Borowiak, P. Współczesne tendencje w nazewnictwie przedszkoli na przykładzie Płowdiwu i Poznania. // *Научни трудове. Паисиеви четения*, т. 48, кн. 1, сб. 2010, ред. Ж. Чолакова. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски, 2010, 428 – 431.
- Вуйчицки https:** Wóycicki, K. *Zagadnienie historiografii pamięci*, <https://kazwoy.wordpress.com/mojepublikacje/zagadnienie-historiografii-pamieci/>.
- Келнер 1997:** Kellner, H. Etyczny moment w teorii historii: przedstawiając doświadczenie poznania. // *Historia: o jeden świat za daleko*, przeł., oprac. E. Domańska. Poznań: IH UAM, 1997, 70 – 100.
- Кула 2002:** Kula, M. *Nośniki pamięci historycznej*. Warszawa: DiG, 2002, 320.

- Нора 2001:** Nora, P. *Czas pamięci*. // Res Publica Nowa, № 7, 2001, 12 – 50.
- Шацка 2006:** Szacka, B. *Czas przeszły, pamięć, mit*. Warszawa: ISP PAN, 2006, 239.
- Шпочински 2006:** Szpociński, A. *Formy przeszłości a komunikacja społeczna*. // A. Szpociński, P. T. Kwiatkowski, *Przeszłość jako przedmiot przekazu*, Warszawa: Scholar, 2006, 7 – 67.
- Шпочински 2008:** Szpociński, A. *Miejsca pamięci*. // Teksty Drugie, № 4, 2008, 11 – 20.
- Траба 2008:** Traba, R. *Pamięć kulturowa – pamięć komunikatywna. Teoria i praktyka badawcza Jana Assmana*. // J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przeł. A. Kryczyńska-Pham, red. R. Traba. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008, 18 – 56.